MEDIACE A PROBACE V KONTEXTU SOCIÁLNÍ ANDRAGOGIKY

Jaroslav Veteška

Wolters Kluwer

Mediace a probace
v kontextu sociální andragogiky

Mediace a probace v kontextu sociální andragogiky

JAROSLAV VETEŠKA

Wolters Kluwer

Vzor citace: VETEŠKA, J. *Mediace a probace v kontextu sociální andragogiky.* Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2015. 252 s.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Veteška, Jaroslav
Mediace a probace v kontextu sociální andragogiky / Jaroslav Veteška. --
Vydání první. -- Praha : Wolters Kluwer, 2015. -- 252 stran
ISBN 978-80-7478-898-7 (vázáno)

364-78 * 347.965.42 * 343.265 * 001.83 * 37.013.83 * 364-78 * 316.77 * 316.485.6
- mediace -- interdisciplinární aspekty
- probace -- interdisciplinární aspekty
- andragogika
- sociální práce
- sociální komunikace
- management konfliktů
- monografie

364-1/-7 - Druhy sociální pomoci a služeb [18]

Recenzenti: PhDr. Slavomil Fischer, Ph.D., MBA
PhDr. Jarmila Salivarová, Ph.D.
Mgr. Irena Stejskalová

© doc. PhDr. Jaroslav Veteška, Ph.D., 2015

ISBN 978-80-7478-898 (váz.)
ISBN 978-80-7478-899-4 (e-pub)
ISBN 978-80-7478-900-7 (pdf)
ISBN 978-80-7478-901-4 (mobi)

OBSAH

O autorovi 11
Seznam zkratek 12
Seznam právních předpisů citovaných v knize 13
Úvod 15

ČÁST I INTERDISCIPLINÁRNÍ A TEORETICKÉ UKOTVENÍ 17

1. Teoretická východiska a vědní ukotvení problematiky 19
1.1 Význam informační a znalostní společnosti 19
1.2 Socializace jedince 21
1.3 Resocializace a resocializační pedagogika 24
1.4 Speciálně pedagogický a peneologický pohled 34
1.5 Penitenciární a postpenitenciární péče 39
1.6 Sociologie, sociální práce a sociální andragogika 43

2. Komunikace v kontextu mediace a probace 49
2.1 Teorie sociální komunikace 50
2.2 Využití komunikace při mediaci a probaci 55
2.3 Neverbální komunikace 56
2.4 Rétorika jako řečnické umění 61
2.5 Specifika komunikace s rizikovými skupinami 63
2.6 Komunikace jako klíčová kompetence 65

3. Konflikty a přístupy k jejich řešení 71
3.1 Teorie sociálních konfliktů 71
3.2 Dynamika a znaky konfliktu 73
3.3 Způsoby řešení konfliktu 75

ČÁST II TEORIE A PRAXE MEDIACE A PROBACE 79

4. Techniky a metody mimosoudního řešení sporů 81
4.1 Přehled alternativních technik a metod 81
4.2 Hraniční techniky a metody ADR 86
4.3 Zákon o veřejném ochránci práv a školský ombudsman 87

5. Mediace – historie, využití a společenský význam 90
5.1 Společenské a historicko-filozofické aspekty mediace 90
5.1.1 Filozofické a kulturní aspekty 90
5.1.2 Historické a společenské aspekty 94
5.2 Charakteristika mediace a mediačního procesu 102
5.2.1 Definice pojmu mediace 102
5.2.2 Využití a význam mediace v praxi 104
5.2.3 Komunikační aspekty mediace 106
5.2.4 Principy mediace 108
5.2.5 Fáze mediace 109
5.2.6 Typy a dělení mediace 111
5.2.7 Výstupy mediace 118
5.3 Legislativní zakotvení mediace v ČR a EU 120
5.4 Mediace v evropských zemích 123
5.5 Kvalifikační požadavky a další vzdělávání mediátorů 133
5.5.1 Role, dovednosti a kompetence mediátora 133
5.5.2 Možnosti dalšího vzdělávání a rozvoje mediátorů 135

6. Probace – obecná východiska a probační proces 144
6.1 Dějiny trestu a trestání 144
6.1.1 Trestání ve starověku a středověku 144
6.1.2 Novověk a vznik moderních vězeňských systémů 147
6.2 Trest a jeho účel 150
6.3 Sociální a metodické aspekty probace 154
6.4 Význam a využití probace a probačního dohledu 156
6.5 Probační a mediační služba 158
6.6 Organizace Vězeňské služby České republiky 162
6.6.1 Vazba a typy věznic 162
6.6.2 Ústavy pro výkon zabezpečovací detence 167
6.7 Programy zacházení a probační programy 173
6.7.1 Programy zacházení pro dospělé 174
6.7.2 Probační programy pro mladistvé 181
6.8 Alternativní tresty 182
6.8.1 Obecně prospěšné práce 184
6.8.2 Zákaz vstupu na sportovní, kulturní a společenské akce 185
6.8.3 Částečná detence a domácí vězení 185
6.8.4 Terapeutická zařízení 187
6.8.5 Pokuta, peněžitý trest, propadnutí majetku a propadnutí věci 187
6.8.6 Kompenzační opatření 188
6.8.7 Morální sankce 188

6.8.8 Podmíněné odsouzení 188
6.8.9 Zákaz činnosti, zákaz pobytu a vyhoštění 189
6.8.10 Ztráta čestných titulů, vyznamenání a vojenské hodnosti 189

Závěr 191
Shrnutí 193
Summary 196
Přílohy 199
Příloha 1: Mezinárodní konference – mimosoudní řešení sporů. Komunikace versus soudní řízení (Brno, 21. a 22. 9. 2009) 201
Příloha 2: Úkoly a poslání vězeňského systému 203
Příloha 3: Výňatek k problematice dohledu ze zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník 204
Příloha 4: Přehled alternativních trestů. Výňatek ze zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník 206
Příloha 5: Zaměstnávání a vzdělávání odsouzených. Výňatek ze zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů .. 217
Příloha 6: Probační programy pro mladistvé a výchovné povinnosti. Výňatek ze zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže) 219
Příloha 7: Výňatek ze slovenského zákona o sociálně-právní ochraně dětí a o sociální kuratele – resocializační střediska 224
Příloha 8: Předkládací zpráva k vládnímu návrhu na vydání zákona o mediaci a o změně některých zákonů (426.). Poslanecká sněmovna 2011 (VI. volební období) 227
Příloha 9: Základní informace o projektu „RESTART“ 229
Příloha 10: Program zacházení ve výkonu trestu odnětí svobody .. 230
Příloha 11: Souhrnná analýza rizik a potřeb odsouzených (SARPO) 232
Příloha 12: Evropské podmínky pro výkon trestu – vzdělávání .. 233

Literatura a zdroje 235
Jmenný rejstřík 244
Věcný rejstřík 246

Rád bych poděkoval laskavým recenzentům
Mgr. Ireně Stejskalové, PhDr. Jarmile Salivarové, Ph.D.,
a PhDr. Slavomilu Fischerovi, Ph.D., MBA,
kteří svými kritickými připomínkami přispěli ke zkvalitnění textu.
Dále děkuji kolegům Mgr. Luďku Svobodovi,
Mgr. Radku Šlangalovi a Mgr. Miroslavu Špadrnovi
za jejich odborné podněty a konstruktivní zpětnou vazbu.

O AUTOROVI

Doc. PhDr. Jaroslav Veteška, Ph.D., působí na Univerzitě Jana Amose Komenského Praha a na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, kde je členem fakultní i univerzitní vědecké rady. Vystudoval Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, obor andragogika a personální řízení, a habilitoval v oboru pedagogika (2011). Přednáší na několika českých vysokých školách, působil na Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy. Zabývá se problematikou výchovy a vzdělávání dospělých, andragogikou, sociální andragogikou a gerontagogikou, mediací a probací, kompetencemi ve vzdělávání, teorií celoživotního učení a vzdělávací politikou, metodologií pedagogiky a andragogiky. V současné době působí jako tajemník přípravného výboru Národní rady pro vzdělávání MŠMT a je členem Akademického sněmu Akademie věd ČR. Byl řešitelem řady domácích a zahraničních vědecko-výzkumných projektů, např. projektu Grantové agentury ČR *Andragogický model učení a vzdělávání dospělých založený na získávání a rozvoji klíčových kompetencí* (2009–2011) a *Pojetí autority a její proměny v edukačním prostředí* (2010–2012), dále pak projektů *Kvalita, relevance, efektivita, diverzifikace a otevřenost vysokého školství v ČR. Strategie vysokého školství do roku 2030* (2013–2015) a *Cultivating and forming regional traditions by the Visegrad Group teachers* (2014–2015). Je šéfredaktorem česko-slovenského vědeckého časopisu *Andragogická revue*, členem redakční rady vědeckého časopisu *Niepełnosprawność, półrocznik naukowy, teoretyczne i metodologiczne konteksty pedagogiki specjalnej* (Gdańsk, Polsko), členem výkonného výboru Centra pre edukáciu a výskum seniorov při Filozofické fakultě Prešovské univerzity v Prešově (Slovensko), předsedou vědecké rady Evropského institutu pro smír, mediaci a rozhodčí řízení, předsedou vědecké rady LIGS University (USA) a od roku 2008 předsedou České andragogické společnosti. Mezi jeho stěžejní publikace patří monografie *Kompetence ve vzdělávání* ve spoluautorství s Michaelou Tureckiovou (Grada, 2008), *Nové paradigma v kurikulu vzdělávání dospělých* (Educa Service, 2009), *Kompetence ve vzdělávání dospělých: pedagogické, andragogické a sociální aspekty* (UJAK, 2010), *Proměny školního vzdělávání v biodromálním kontextu* (Verlag Dashöfer, 2011), *Trendy a možnosti rozvoje dalšího profesního vzdělávání* (Česká andragogická společnost, 2013), spolu s Janem Průchou *Andragogický slovník* (Grada, 2012 a 2014) a ve spoluautorství s Jarmilou Salivarovou vědecká publikace s názvem *Edukace seniorů v evropském kontextu: teoretická a aplikační východiska* (UJAK, 2014).

SEZNAM ZKRATEK

ADR	Alternative Dispute Resolution (alternativní způsoby řešení sporů)
ČR	Česká republika
CŽU	celoživotní učení
CŽV	celoživotní vzdělávání
ESI	Evropský institut pro smír, mediaci a rozhodčí řízení
EU	Evropská unie
EURYDICE	Information Network on Education in Europe
GV	gymnaziální vzdělávání
HDP	hrubý domácí produkt
HR	Human Resources
ICT	informační a komunikační technologie
KK	klíčové kompetence
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
NVF	Národní vzdělávací fond
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OPP	obecně prospěšné práce
OP VK	Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost
OSPOD	orgán sociálně-právní ochrany dětí
PISA	Programme for International Student Assessment (Program pro mezinárodní hodnocení)
PDV	povinnost domácího vězení uložená podmíněně propuštěnému
RVP	rámcový vzdělávací program
SARPO	souhrnná analýza rizik a potřeb pachatele
SR	Slovenská republika
SŠ	střední škola
SOŠ	střední odborná škola
SOV	střední odborné vzdělávání
ŠVP	školní vzdělávací program
TDV	trest a trestní opatření domácího vězení
UNESCO	Organizace spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu
VOŠ	vyšší odborná škola
VS ČR	Vězeňská služba ČR
VTOS	výkon trestu odnětí svobody

SEZNAM PRÁVNÍCH PŘEDPISŮ CITOVANÝCH V KNIZE[1, 2]

Právní předpisy Evropské unie

nařízení Rady (ES) č. 44/2001, o příslušnosti a uznávání a výkonu soudních rozhodnutí v občanských a obchodních věcech
směrnice Evropského parlamentu a Rady 2008/52/ES, o některých aspektech mediace v občanských a obchodních věcech
doporučení Výboru ministrů členským státům č. R (98) 1, o rodinné mediaci (přijato Výborem ministrů dne 21. ledna 1998 na 616. zasedání náměstků ministrů)
doporučení Rec (2002)10E/18, o občanské mediaci
doporučení Evropské komise 2001/310/ES, o zásadách pro mimosoudní orgány při řešení spotřebitelských sporů dohodou
doporučení Rec (2006) 2 Výboru ministrů členským státům Rady Evropy k Evropským vězeňským pravidlům

Právní předpisy ČR

zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník
zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních
zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů
zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, ve znění pozdějších předpisů
zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)
zákon č. 629/2004 Sb., o zajištění právní pomoci v přeshraničních sporech v rámci Evropské unie

---

[1] Předpisy jsou řazeny v pořadí:
– právní předpisy Evropské unie,
– kodexy,
– zákony,
– ostatní právní předpisy.

[2] Není-li uvedeno jinak, jsou všechny předpisy citovány ve znění pozdějších předpisů.

zákon č. 129/2008 Sb., o výkonu zabezpečovací detence a o změně některých souvisejících zákonů
zákon č. 202/2012 Sb., o mediaci a o změně některých zákonů (zákon o mediaci)
vyhláška č. 109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby
vyhláška č. 277/2012 Sb., o zkouškách a odměně mediátora

Právní předpisy SR

zákon č. 420/2004 Z. z., o mediácii a o doplnení niektorých zákonov

ÚVOD

Kdyby se měla ztratit spravedlnost, neměl by život lidí na zemi žádnou cenu.

Immanuel Kant

Mediace a probace reflektují aktuální požadavky současné společnosti (nazývané sociologickou terminologií jako postmoderní) a vytvářejí prostor pro sociální intervenci, vycházející z principů humanitní filozofie. Obě témata navíc vyžadují holistický a interdisciplinární přístup, protože problematika leží na hranici sociální práce, psychologie, sociologie, práva a dalších humanitních a sociálních věd a je v současné době ve středu zájmu specialistů z různých oborů.

Nově se v České republice propedeutika mediace a probace přednáší na vysokých školách (např. na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Univerzitě Jana Amose Komenského Praha v rámci studijního oboru Andragogika, na Katedře věd o výchově Fakulty filozofické Univerzity Pardubice v rámci studijního oboru Resocializační pedagogika, na 1. lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Praze v rámci studijního oboru Adiktologie, na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, na Pedagogické i Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně a na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity v Opavě). Obsahem a cílem uvedeného předmětu je snaha seznámit studenty s filozofickými, historickými a společenskými východisky alternativního řešení trestních a netrestních věcí a s konceptem restorativní justice.

Ze současného vývoje a zahraničních trendů je patrné, že se kvalifikovaný mediátor stává či v brzké budoucnosti stane novou uznávanou profesí, stejně jako se jím stali od přelomu století probační úředník a probační asistent. O kvalifikačním posunu mediátorů svědčí i akreditované rekvalifikační vzdělávání pro pracovní činnost mediace, které bylo prvně uděleno v roce 2010 České andragogické společnosti, jež ve spolupráci s Evropským institutem pro smír, mediaci a rozhodčí řízení toto vzdělávání zabezpečuje. V současné době je další vzdělávání realizováno řadou subjektů, které se problematice mediace a probace věnují. Na prvním místě můžeme uvést Probační a mediační službu jako instituci primárně reprezentující tuto problematiku, z neziskových a profesních organizací pak zejména Asociaci mediátorů ČR.

Vývoj společnosti a požadavky na nové kvalifikace ukazují, že profese mediátora je aktuálně velice potřebná, o čemž svědčí nárůst zájmu veřejnosti

o tuto službu. Zájem o mediaci zaznamenáváme i u studentů vysokých škol a zejména u profesních organizací (právníků, psychologů či sociálních pracovníků), jež pořádají další vzdělávací a odborná setkání. Stejně důležitá je i profese probačního úředníka a probačního asistenta, které jsou upraveny zákonem č. 257/2001 Sb.

Mediaci a probaci nahlížíme v této publikaci převážně moderní sociálně-andragogickou optikou, protože její východiska nejlépe reflektují aktuální dění kolem nás a jsou zcela zásadní pro nynější a budoucí vymezení této tematiky. Další argument vychází ze zahraničních trendů, které ukazují na nové přístupy v sociální práci a edukaci dospělých. Diferencované teoretické i praktické znalosti jsou andragogickým stavebním kamenem sociálněedukační práce, poradenství, intervence, osvěty, výchovy a vzdělávání zaměřeného do sociální oblasti. Je třeba zdůraznit, že postižení či znevýhodnění jedince není determinujícím faktorem.

Text knihy vychází z obecných křesťanských a filozofických principů restorativní justice, sociální andragogiky a nových metod sociální práce. Z tohoto pohledu je vzdělávání a učení dospělých nástrojem očekávané či požadované změny chování a jednání jedince, čímž významně přispívá k rozvoji občanské a demokratické společnosti. Proto považuji mediaci a probaci za nový přístup v práci s dospělými lidmi a jejich specifika interdisciplinárně analyzuji.

Předložená publikace sumarizuje aktuální odborné a vědecké poznatky z oblasti mediace a probace, které jsou založeny na sociálním a humanitním rozměru. Významná je také možnost participace občanů a nevládních neziskových organizací, poskytujících služby v oblasti práva, sociální práce a vzdělávání. Opírám se o poznatky z domácí i zahraniční literatury, o zkušenosti z realizování dalšího vzdělávání mediátorů, o zpětnou vazbu od studentů vysokých škol, o aktivity související s resocializací odsouzených a o činnost pracovní skupiny Ministerstva spravedlnosti ČR pro přípravu zákona o mediaci, která zasedala od roku 2008.

Kromě teoreticky zaměřených pasáží uvádím i praktické zkušenosti, doplněné výsledky z několika českých a mezinárodních výzkumů. Sociální andragogika je klíčovým obecným východiskem této publikace, neboť propojuje jednak učení a vzdělávání dospělých, jednak oblast sociální. V tomto průsečíku se většina témat souvisejících s mediací a probací nachází.

Přeji všem čtenářům, aby objevili novou cestu, která nabízí kultivované možnosti řešení konfliktních situací, a otevřeli tak nekonečnou bránu poznání sebe i druhých.

V Praze 1. července 2015

Jaroslav Veteška

ČÁST I

INTERDISCIPLINÁRNÍ A TEORETICKÉ UKOTVENÍ

1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA A VĚDNÍ UKOTVENÍ PROBLEMATIKY

Klíčové pojmy

výchova, vzdělávání, edukace, socializace, resocializace, sociální patologie, sociální andragogika, informační a znalostní společnost, penologie, speciální pedagogika, etopedie, penitenciární a postpenitenciární pedagogika, resocializační pedagogika

1.1 Význam informační a znalostní společnosti

Dnešní společnosti je přikládán přívlastek „moderní, znalostní či informační". Jako první údajně použili pojem **informační společnost** v roce 1975 Francouzi Simon Nora a Alain Minc ve zprávě francouzské vlády.[3] Autorství pojmu se přisuzuje i americkým sociologům Danielu Bellovi (znám je především jeho výrok, že postindustriální společnost je možno nazvat společností informační)[4] nebo též A. L. Normanovi. Informační společnost je na jedné straně na informacích založena, spotřebovává je, na straně druhé je sama produkuje. Množství informací působí nesnáze nejen médiím (inflace nedůvěryhodných a povrchních zpráv), ale zejména vzdělávacím institucím (vysokým školám), neboť naráží na poznávací a rozlišovací limity člověka.

Psycholog a filozof Erich Fromm[5] upozornil, že nejen nedostatek, ale i nadbytek informací může být škodlivý a že přemíra informací může být počátkem **krize vzdělávání** jako takového. Tomuto fenoménu čelíme v současné době, tedy v období, kdy je rozmanitá nabídka vzdělávání, zatímco upadá jeho kvalita a potažmo i hodnota, což se pravděpodobně projeví až s určitým časovým odstupem (možná až v další generaci). Nelze ovšem popřít obecný přínos vzdělávání, který jednoznačně přispívá k humanizaci a demokratizaci společnosti. V tomto kontextu je podle Pasternákové (2014, s. 91) důležité poukázat na hodnoty, jež jsou kritériem výběru cílů.

---

[3] Viz dokument NORA, S. a A. MINC. *L'information de la societe. Rapport M. le President de la Republique.* Paris, 1978.

[4] Viz publikace BELL, D. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting.* New York: Basic Books, 1973.

[5] Erich Fromm (1900–1980), významný americký filozof, sociolog a humanistický psycholog německého původu.

Za hodnotu v každém vývojovém období bývá často považován význam, který jedinec subjektivně připisuje určité konkrétní věci či jevu jako potenciálnímu cíli svého bezprostředního snažení.

Informační společnost budovaná na demokratických a svobodných principech nabízí všem zájemcům možnost vzdělání a vzdělávání v libovolných oblastech. Podle Cejpka (2005) vize **vzdělanostní společnosti** prosazuje orientované vzdělání zaměřené k celé lidské osobnosti a jejím vztahům s ostatními lidmi bez ohledu na rasu, národnost, věk či znevýhodnění (hendikep).

Informační a **znalostní přístupy ke vzdělávání** kladou důraz nejen na racionalitu, ale i na emocionalitu. Směřují nejen k vědění, ale také ke schopnostem jednat v sociálním a profesním prostředí. Jde o učení a vzdělávání v celé jeho šíři, hloubce a délce (tzv. evropské edukační fenomény *lifelong learning* a *lifewide learning*), o rodinnou výchovu, vzdělávání předškolní, školní, mimoškolské i o profesní a osobní zdokonalování se, sebeřízené učení. „Koncepci vzdělanostní společnosti prolíná výchova ke globálnímu myšlení a jednání. Do vize vzdělanostní společnosti se vkládá naděje, že by mohla výrazně zmírnit narůstající konflikt mezi evolucí přírody a evolucí lidské kultury." (Cejpek, 2005, s. 102)

Dalším pojmem, který se často v této souvislosti používá, je termín **vzdělanostní** či **znalostní společnosti**, které jsou typické pro přelom 20. a 21. století, stejně jako přijetí kurikulárních a strategických (tedy politických) dokumentů, zejména evropského Memoranda pro celoživotní učení (2000) a Strategie celoživotního učení České republiky (2007).

Výše uvedené dokumenty a v nich nastíněné vize se pokoušejí řešit „informační problém společnosti" tím, že vzdělání zaměřují především na učení se schopnostem výběru potřebných informací a jejich racionální zpracování. Jednou z klíčových kompetencí je i **schopnost učit se** (viz Národní program rozvoje vzdělávání v České republice, tzv. Bílá kniha, z roku 2001 a následně přijaté a do školního kurikula implementované rámcové vzdělávací programy). Snaží se překonat dosud převažující instrumentální koncept vzdělání, orientovaný na specifické cíle spjaté převážně pouze s povoláním či zaměstnáním, tj. pouze na znalosti, dovednosti nebo ekonomickou způsobilost. Uvedený koncept usiluje „o rozvoj celé osobnosti k tomu, aby člověk objevil, odkryl a obohatil svůj tvořivý potenciál, aby se naučil být. Jde o osobnostní koncept vzdělávání. Vize vzdělanostní společnosti je od dob J. A. Komenského prvním vážným novodobým pokusem stanovit principy vzdělání, a to v globálním měřítku. Je impulzem pro státy a národy, aby podle svých možností investovaly co nejvíce do takto orientovaného vzdělání" (Cejpek, 2005, s. 102).

Díky výzkumu a rozvoji teorie sledované problematiky je pro tento text stěžejní **edukační pohled** (s důrazem na andragogickou interakci a andragogická specifika přístupu a práci s cílovými skupinami) a **poradenství** (včetně využití mobilizace lidského kapitálu v integrálně-andragogickém pojetí a základního i odborného sociálního poradenství). Nezbytný je zároveň i **pohled resocializační** a **intervenční**, neboť jedině tak lze dosáhnout pozitivního a optimálního vyvážení mezi aspekty humanitními, sociálními a demokratizačními. Vyvážený model respektující uvedené dimenze představuje efektivní nástroj pro využití mediace i probace, zejména při práci s jedinci ve výkonu trestu či po propuštění (viz podkapitoly věnované resocializaci a teorii trestu a trestání). Totéž platí i v rámci dalšího (kvalifikačního) vzdělávání odborníků působících v těchto oblastech (srov. např. Tureckiová, 2009; Mužík, 2012 a Veteška, 2015).

1.2 Socializace jedince

Prostřednictvím **socializace** se člověk od svého narození stává součástí lidského společenství, přijímá jeho „pravidla hry". Sociální chování si totiž člověk osvojuje právě prostřednictvím kontaktu s jinými lidmi, stejně tak ho může i efektivně rozvíjet.

V případě termínu **socializace** se jedná o sociologický, sociálněpsychologický a pedagogický pojem, v širším slova smyslu pojmenovává formování a růst osobnosti prostřednictvím rozmanitých vnějších vlivů, včetně „lidských činností, které souborně nazýváme výchovou"[6] (Koťa In: Jedlička a kol., 2004, s. 15). Slovo socializace vychází z latinského pojmu *socialis* – tj. sociální – a vyjadřuje společné sdílení pravidel, postojů, postupů a hodnot, které se přenášejí z generace na generaci, z člověka na člověka.

Úspěšný **proces socializace** přináší jedincovo přijetí a ztotožnění se se sociálními normami, hodnotami, rolemi apod. Tento termín je relativně mladý, např. ještě v Masarykově encyklopedii[7], vycházející v 30. letech 20. století, se socializací míní pouze zestátnění soukromého majetku, tzv. etatizace.

[6] Koťa (2004, In: Jedlička) v uvedeném textu dále zdůrazňuje, že socializace je širším pojmem než výchova, neboť „obsahuje veškeré vědomé i nevědomé, přírodní a společenské vlivy, které působí na osobnostní vývoj. Je také procesem, jehož prostřednictvím se jedinec učí, čemu lidé v okolní kultuře věří a jaké chování od něj očekávají" (Koťa, 2004, s. 15).

[7] *Masarykův slovník naučný: Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí* je česká obecná encyklopedie vydávaná nakladatelstvím Československý Kompas mezi lety 1925–1933. Encyklopedie má v názvu jméno filozofa a prvního československého prezidenta T. G. Masaryka, protože zde byla snaha o ideologické obsahové zaměření podle Masarykova světonázoru.

Socializace představuje složitý celoživotní proces, v jehož průběhu se jedinec začleňuje do společnosti a učí se v ní žít. Základem socializace je osvojování vzorců a zvyklostí chování, řeči a komunikace, poznatků o jiných lidech a o světě, hodnotových orientací, postojů, norem, rituálů, ale také stereotypů a předsudků. Důležitou součástí socializace jedince je vývoj sociálních kontrol: společnost chrání sama sebe tím, že jedinec si má osvojovat systém norem, společensky závazných hodnot a příkazů, jejichž dodržování od něho společnost očekává. Socializace probíhá od nejranějšího dětství v rodině či náhradním výchovném prostředí, v mateřské škole a v navazujících stupních vzdělávání a později v zaměstnání. Na průběh a kvalitu socializace dále působí i média a různé sociální skupiny, v nichž je jedinec začleněn (širší okruh vrstevníků a kamarádů, činnost v rámci sportovních a volnočasových klubů apod.). Za rozhodující fázi socializace se však považuje předškolní věk a výchova dětí v rodině, která formuje osobnost dítěte s důsledky pro jeho dospělý život. Chyby či nedostatky, které se vyskytují ve výchově dětí, mohou vést u jedince v mládí a dospělosti až k závažným poruchám chování, k projevům asociálního chování a delikvence (Průcha, Veteška, 2014).

Podle Nakonečného (1995, s. 278) jsou **základními aspekty socializace**:

1. Osvojení základních kulturních návyků
   Ty se samozřejmě více či méně liší v jednotlivých kulturách, mezi ony návyky patří udržování základní hygieny, pravidla stolování, způsob oblékání, zásady slušného chování – zdravení, oslovování, děkování, prosby apod.
2. Užívání předmětů běžné denní potřeby přiměřeně jejich funkci
   Zde je míněno užívání nejrůznějších předmětů, věcí, pomůcek a nástrojů přiměřené jejich určené funkci v kontextu osvojování kulturních návyků.
3. Osvojení mateřského jazyka a dalších forem sociální komunikace
   Míra zvládnutí jazykových (komunikačních) schopností zvyšuje jedincův potenciál uspokojivého společenského uplatnění a v podstatě celoživotní schopnost vycházet s ostatními lidmi.
4. Osvojení základních poznatků o přírodě a společnosti a základní časoprostorová orientace
5. Osvojení sociálních rolí přiměřených věku a pohlaví
6. Orientace v základních společenských normách a hodnotách
7. Postupný vývoj sebekontroly a volní regulace chování, přechod od přirozeného dětského egoizmu k základům prosociálního jednání

V souvislosti s předešlým výkladem hovoříme o tzv. **primární socializaci**, která se odehrává převážně v domácím prostředí, tj. v rámci rodinné

výchovy; případně probíhá také v předškolních (mateřských) či náhradních výchovných zařízeních. Jedinec se v této etapě života proměňuje z novorozence v člověka, stává se z něj kulturní bytost, která je schopná fungovat v komplikovaném lidském společenství. Přijaté normy se stávají stabilními, mohou se však během dalšího života ještě proměňovat. Socializaci proto také můžeme chápat jako proces **sociálního učení**[8], probíhající vždy v sociálních podmínkách, na rozdíl od individuálního učení, které probíhá zcela odlišně.

Socializace dítěte se uskutečňuje prostřednictvím osvojování pravidel života ve společnosti (výchovou, nápodobou, identifikací, vlastním stylem či ve styku s vrstevníky). Podle sociálního antropologa Dietera Claessense[9] je v rodině úspěšná socializace možná jen tehdy, pokud se uskuteční na základě **humanizace**, ve které kojenec během prvního roku života získá důvěru ke svému okolí a je schopný akceptovat sociální učení svého okolí (srov. Koukolík, Drtilová, 2001). Neúspěšná socializace je problémem jak pro jedince, kvůli jeho společenskému vyloučení, tak i pro společnost následně ohroženou sociální patologií a deviací (Výrost, Slaměník, 2008).

Sekundární socializace navazuje na předešlou etapu. Připravuje člověka na jeho role ve společnosti, probíhá i nadále v rodině, ve škole, při zájmových činnostech a při kontaktu s vrstevníky (kamarády, spolužáky). Mezi sekundární zdroje socializace dětí patří škola (tj. školní výchova a vzdělávání). Pro vývoj dítěte je podstatné, že se ve škole setkává s vrstevníky a také s učiteli a vychovateli. Děti se srovnávají s ostatními, učí se zvládat stoupající nároky, praktické způsoby života, učí se žít mezi jinými lidmi (Mareš, 2013). „Škola by měla naučit dítě způsobům chování, které jsou potřebné pro úspěšné učení, vést je ke spolupráci s jinými dětmi, předávat jim znalosti a dovednosti předcházejících generací, vést je k porozumění a osvojení hodnot i norem dané společnosti." (Mareš, 2013, s. 41–42)

V této souvislosti se setkáváme také s pojmem **enkulturace**. Můžeme ho chápat jako vývojový proces, v jehož průběhu si jedinec osvojuje prvky kultury, která ho obklopuje a ve které žije. Někdy jde o neuvědomované sžívání se, kdy se jedinec stává součástí dané kultury. Probíhá od narození dítěte prostřednictvím styku a komunikace s blízkými lidmi, kdy si dítě

[8] Těžištěm tohoto typu učení jsou postoje, sociální role a interpersonální vztahy. Sociální učení se uskutečňuje v sociálních podmínkách, sociálních situacích, tedy v interakcích s jinými lidmi. Výsledkem je pak osvojení si určitých sociálních rolí, postojů, rozhodovacích strategií, emocionálních reakcí, způsobů chování a jednání. Může mít např. podobu observačního učení, nápodoby vzoru, společných činností (soutěžení, spolupráce) apod. (Průcha, Walterová, Mareš, 2009).

[9] Dieter Claessens (1921–1997), německý sociolog a sociální antropolog.

osvojuje jazyk a komunikační dovednosti a postupně také vzorce chování, mravní normy, společenské zvyklosti, tradice a jiné součásti příslušné kultury (etnické, národní). Jde tedy o opakující se mezigenerační transfer kultury. Kromě rodiny je nejvýznamnějším zdrojem enkulturace školní vzdělávání. Proces enkulturace má tak mnoho společného s procesem socializace. Někteří odborníci považují oba pojmy za synonymní, jiní zastávají pojetí, že enkulturace je součástí širšího procesu socializace a zahrnuje pouze typické kulturní charakteristiky (Průcha, Veteška, 2014).

Další související pojem představuje tzv. **terciární socializace** neboli permanentní socializace. Dospělý člověk totiž stále přejímá (aniž si to vždy přesně uvědomuje) různé podněty ze svého sociálního okolí, které jsou zcela odlišné od původně osvojených norem – příkladem může být dále zmíněný vstup do armády.

Socializace není prakticky nikdy zakončena, jedinec se stále vyvíjí a stále „sociálně zraje". Přijímá nové role a zároveň některé staré zapomíná, neboť jsou v daném čase již nefunkční či nepotřebné. Lidskou osobnost tvoří na jedné straně osobní individualita, která jedince odlišuje od ostatních. Má ale i sociální charakter, který mezi sebou udržují všichni členové jedné společnosti či společenství, sdílející společné zájmy, myšlenky, hodnoty, normy apod. Proto je **produktem socializace** „určitý systém rolí a hodnot, návyků, zvyků a stereotypů charakteristických pro každou individuální osobnost" (Nakonečný, 1995, s. 279).

Z andragogického hlediska věnujeme pozornost především **socializaci dospělých**, která často zahrnuje učení se novým normám a hodnotám někdy velice odlišným od těch, ve kterých byl jedinec vychován. Tento proces je především dobrovolný. Jako příklad můžeme uvést vstup do armády. Normy a hodnoty spojené s vojenským životem jsou rozdílné, v některých případech velmi rozdílné od těch v civilním životě (Riehm, 2000).

1.3 Resocializace a resocializační pedagogika

Pojem **resocializace** představuje v širším pojetí proces, v průběhu kterého dochází u člověka k sociálním změnám s cílem přizpůsobit se životu ve společnosti či v nějaké komunitě. V užším smyslu jde o **proces transformace identity**, v němž se lidé učí nové role, zatímco se odnaučují některé stránky těch starých. Pokud se požadavky na roli v novém statusu střetávají s předchozí nebo primární socializací jedince, může to být důvodem nutného resocializačního procesu. Ten často vyžaduje odnaučení přijatých norem, hodnot a zvyků, aby mohly být nahrazeny novým souborem, který je považován za příhodný pro novou roli. Resocializace se nejčastěji

vyskytuje v situaci, kdy má jedinec přijmout nový specializovaný status, často již v dospělosti (rekrut nastupující do armády, jedinec odsouzený k výkonu trestu). Proto je resocializace někdy nazývána též **socializací dospělých**. Potřeba učit se nové role může vycházet z dobrovolných či nedobrovolných změn v sociálním statusu. Z hlediska pragmatizmu je resocializace metodickým procesem převýchovy objektivní reality. Samotná resocializace tedy nutně nemusí probíhat jen na půdě vězení či v nápravných centrech, ale také ve škole, v rodině, na pracovišti atd. (Průcha, Veteška, 2014, s. 235–236).

Resocializace představuje sociologický koncept, který se zabývá procesem mentální a emoční převýchovy člověka, aby byl schopen fungovat v odlišném prostředí, než na jaké je zvyklý. Resocializace může být dobrovolná – vlastní vstup do nového statusu (svatba, armáda, práce), ale i nedobrovolná (tzn. nařízená). Resocializace **přeučuje kulturní normy** a sankcionuje ty jedince, kteří dobrovolně nebo nedobrovolně opustili tento společenský systém (např. vězně znovu vstupující do společnosti nebo emigranty vracející se ze zahraničí), tak, aby mohli být znovu plně přijati do tohoto systému.

PŘÍKLAD

Vstup člověka do církevního řádu, vojenské služby, internátní institucionální vzdělávání, nástup do vězení, dlouhodobá hospitalizace aj. s sebou přinášejí řadu změn v oblasti hodnot, postojů a norem. Například resocializace nových rekrutů do života armády, aby noví vojáci mohli působit v různých vojenských funkcích (nebo jako členové soudržné jednotky), a rovněž i opačný proces, aby se ti, kteří si zvykli na takové role v rámci vojenského života a vrací se zpět do společnosti po odchodu z armády, byli schopni přizpůsobit novým rolím. V každém případě musí jedinec přijmout novou identitu v podobě profesionalizovaného nebo institucionalizovaného já a musí si osvojit nové způsoby chování jak k sobě samému, tak k ostatním. Vzorce chování a hodnot, které byly dosud považovány za normální, jsou v nové situaci viděny většinovou společností jako nežádoucí (či deviantní) a musí být odnaučeny.

Tzv. **resocializace do totální instituce** je proces kompletní změny osobnosti. Tuto problematiku studoval sociolog Erving Goffman[10] v psychiatrických ústavech a věznicích. Psychiatrický ústav Goffman charakterizoval jako tzv. totální instituci – tedy takovou, ve které je celý rozsah životů chovanců (klientů) kontrolován institucemi tak, aby sloužili cílům

[10] Erving Goffman (1922–1982) byl americký sociolog kanadského původu. Od 60. let 20. století patří mezi nejvlivnější badatele v oblasti mikrosociologie.